

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Փիլիսոփա, աստվածաբան եւ իրավագետ Բվան Բլինը (1883-1954) Ի. դասակարգի ռուս ականավոր եւ ինքնատիպ այն մտածողներից է, ով շարունակել եւ զարգացրել է ռուս հոգեւոր մերթի դասական ավանդույթները: Նա իրավաբանական եւ փիլիսոփայական կրթություն է ստացել Մոսկվայի պետական համալսարանում, այնուհետեւ դասախոսական աշխատանքի է անցել նույն համալսարանում: Ռուսաստանում բոլշեվիկյան իշխանության հաստատումից հետո՝ 1922 թ., ստիպված է եղել բռնել փախչողության ճանապարհը: Սկզբնապես բնակություն է հաստատել Գերմանիայում, այնուհետեւ՝ Շվեյցարիայում: Ի. Ա. Բլինը հեղինակ է ավելի քան քառասուն գրքերի եւ մի քանի հարյուր հոդվածների, որոնց մեջ առանձնահատուկ տեղ են գրավում նրա կրոնափիլիսոփայական բնույթի աշխատությունները: Դրանցում ուսումնասիրվում եւ վերլուծվում են մարդ անհատի կրոնական փորձառության, հոգեւոր կյանքի եւ դրա զարգացմանը նվիրված զանազան հարցեր: Այս առումով կարելի է նշանակություն ունեն նրա «Փիլիսոփայության կրոնական իմաստը» («Религиозный смысл философии»), «Հոգեւոր վերանորոգման ուղին» («Путь духовного обновления»), «Կրոնական փորձառության արքիտմաները» («Аксиомы религиозного опыта») երկերը: Այս աշխատությունների շարքում առանձնահատուկ տեղ է գրավում հարկապես «Հոգեւոր վերանորոգման ուղին» երկը, ուր հեղինակն իր առջեւ նպատակ է դրել ժամանակի գիտաբանական առաջընթացի աշխարհում իր կրոնական եւ հոգեւոր արժեքները կորցրած մարդ անհատին ներկայացնելու քրիստոնեական հոգեւոր կյանքի հիմնարար դրույթները եւ ուղղորդելու նրան դեպի ճշմարիտ հավատը տանող այդ ճանապարհով: Սույն թարգմանությամբ ընթերցողին է ներկայացվում Բվան Բլինի վերոնշյալ երկի առաջին գլուխը՝ որոշ կրճատումներով: Հեղինակի համար հավատն այն հիմնաքարն է, որի վրա կառուցվում է հոգեւոր կյանքը, եւ նրա ճիշտ ընկալումից է կախված, թե ինչքան անխորտր եւ արդյունավետ կլինի անհատի հոգեւոր ընթացքը: Այս առումով նա մանրամասն է քննում եւ վերլուծում է «հավատ» հասկացությունն իր բոլոր ըմբռնումներով, լույս սփռում նրա հետ կապված ժամանակակից մոլորությունների եւ շփոթությունների վրա, սահմանում նրա քրիստոնեական իմաստը:

ԻՎԱՆ ԻԼԻՆ

ՀԱՎԱՏՔԻ ՄԱՍԻՆ¹

«Նախ եւ առաջ հանիր քո մտքի աչքերից վարագույրը,
որ կուրության մեջ է պահում այն»:
Ֆեոֆան Զաքարյանիկ

1. Բոլորս հավատում ենք

Բավականին տարածված տեսակետ կա, թե իբր մարդիկ կարող են ապրել առանց որեւէ հավատի, եւ «կրթությունը»², հատկապես «գիտական կրթությունը», անհամատեղելի է հավատքի հետ: Մարդիկ կարծում են, որ կրթված մարդը չի կարող հավատալ. նա շատ բան «գիտի» եւ «ամենաառևակայական» արդեն հասկացել է: Օրինակ, նա գիտի, որ ամեն ինչ տեղի է ունենում բնության օրենքների համաձայն, որոնք վաղ թե ուշ կուսումնասիրվեն. ուրեմն ինչի^օն հավատալ: Քաղաքակրթության եւ զարգացման էությունն այսպիսին է. ընթանում է լուսավորություն, իսկ հավատքը զիջում է տեղն ու անհետանում: Սրա համաձայն՝ հավատալ կարող են միայն նրանք, ովքեր դեռ չեն լուսավորվել: Բայց կգա ժամանակ, նրանք կլուսավորվեն եւ կգաղարեն հավատալ, քանի որ իրականում ցանկացած հավատը սնահավատություն է: Եվ ուրեմն՝ ապագան պատկանում է լուսավորված անհավատին եւ անաստվածին:

Ով ցանկանում է հստակ ու ճիշտ տեսնել այն, ինչ կատարվում է, առավել եւս հասկանալ եւ հաղթահարել հոգեւոր ճգնաժամը, պետք է առաջին հերթին խելամտորեն մոտենա եւ քննադատորեն վերաբերվի այս տեսակետին, քանի որ այն իր մեջ թաքցնում է ճակատագրական թյուրիմացություններ կամ մոլորություններ:

Անկասկած, շատ կան մարդիկ, ովքեր չեն հավատում Աստծուն: Բայց դա բնավ չի նշանակում, որ նրանք ոչ մի բանի չեն հավատում եւ կարող են ընդգրկվել այն անձանց շարքերում, ովքեր ապրում են առանց որեւէ հավատքի: Հնարավոր է, որ նրանք Աստծուն չեն հավատում, այլ մի ուրիշ բանի.... Բայց ինչի^օ: Մի բանի, ինչն իրենք կյանքում համարում են ամենագլխավորը, ամենակարեւորը, ինչը նրանք գնահատում

¹ Թարգմանությունը կատարվել է հետեւյալ գրքից՝ Иван Ильин, Путь духовного обновления, Москва, 2011, с. 19-51:

² Տեքստում բոլոր ընդգծումները հեղինակինն են:

են եւ ծառայում են նրան, ինչն իրենց ցանկությունների եւ ձգտումների առարկան է: Այդպիսի վերաբերմունքը հենց հավատի վերաբերմունքն է. ով ունի նման բան, նա հավատում է դրան:

Սրանով մենք բացահայտեցինք առաջին թյուրիմացությունը, նախապաշարումը. մարդիկ սովորաբար կարծում են, որ հավատալը եւ «ճշմարտությունն ընդունելը» նույնն է: Բայց իրականում հավատքն առավել է, ավելի ստեղծագործական եւ կենսական է: Մենք ամեն ինչ «ճշմարտություն» ենք համարում՝ բազմապատկման աղյուսակը, երկրաչափական թեորեմները, քիմիական բանաձեւերը, աշխարհագրական տվյալները, հաստատված պատմական փաստերը, մտածողության օրենքները: Մենք բացարձակ վստահ ենք, որ այդ ամենը ճիշտ է, հանգիստ կարող ենք օգտվել այդ ճշմարտություններից եւ ընդունել դրանք մեր կյանք: Ու դա էլ անում ենք, ընդ որում վստահ եւ հաջողությամբ. հաշվում ենք, ճամփորդում, կառուցում, հետեւում բնությանը, վիճում, ապացուցում, պատրաստում ենք դեղեր ու օգտագործում դրանք եւ այլն: Եվ ի՞նչ: Ամեն ինչ դուրս է գալիս, ստացվում է, հաստատվում է: Այն, ինչ մենք սկզբունքնորեն ճշմարիտ ենք համարում, ճիշտ է եւ ընդունելի: Այդ ամենը գիտենք եւ դրա համաձայն էլ գործում ենք կյանքում: Բայց այստեղ հավատքի մասին խոսք անգամ չկա:

Հավատալն ավելին է, քան ճշմարտությունն ընդունելը: Դա այդպես է եւ՝ տեսականորեն, եւ՝ գործնականորեն: Կան «սառը» ճշմարտություններ, որոնց մենք «անտարբեր» ենք վերաբերում. մենք ընդունում ենք դրանք եւ օգտագործում սառնասրտորեն կամ առավելագույնը հարգալից հետաքրքրությամբ, տեղեկանում ենք դրանց մասին, ճանաչում՝ չընդունելով հոգու խորքում: Համաձայնում ենք «հենվել» դրանց վրա տեսականորեն եւ գործնականորեն՝ սրտով ամենեւին չարձագանքելով: Դրանք ակնհայտ վստահություն են ներշնչում, բայց միայն երկրորդական գործերում, ոչ թե գլխավոր եւ կարեւորագույն հարցերում: Նրանք լուսավորում են մեզ փողոցային լապտերների նման, առանց որոնց մեզ անհարմար կլինի, բայց դրանք չեն ջերմացնում եւ չեն բոցավառում մեր հոգին: Հազար անգամ մենք անցնում ենք լապտերների կողքով, երբեմն ուշադրություն ենք դարձնում, կամ էլ օգտվում ենք դրանցից առանց ուշադրության, այսինքն՝ մեր հոգու կարողունակ եւ ստեղծագործող ակունքները շարժման մեջ չեն հայտնվում, ընդհակառակը, այնտեղ ամեն ինչ մնում է անտարբեր, լուռ եւ անարձագանք: Մեզանից ո՞վ կսկսի հավատալ Մենդելեևի կողմից քիմիական տարրերի դասակարգմանը, լո-

գարիթմների աղյուսակին, ժԹ. դարի ժամանակագրական իրադարձությունների ամփոփմանը, Եվրոպայի կամ Ասիայի լեռնային քարտեզին: Եվ եթե մեզնից մեկնումեկը կասկածի այս օրենքներին կամ ճշմարտություններին, սկսի քննադատել դրանք կամ հերքել, կմեղանչի ոչ թե հավատքին, այլ միայն ճշմարտությունը:

Ընդունելի է հավատքի մասին խոսել միայն այնտեղ, որտեղ ճշմարտությունն ընդունվում է հոգու խորությունմբ, որտեղ արձագանքում են մեր հոգու կարողունակ եւ ստեղծագործող ակունքները, որտեղ խոսում է սիրտը, իսկ նրա ձայնն արձագանքում է, որտեղ մարդու գոյությունն է եւ այնտեղ հանվում է արգելքը «հոգու ջրային» ակունքից այնպես, որ ջրերը սկսում են շարժվել եւ հոսել կյանք:

Մարդը հավատում է նրան, ինչն ինքն ընդունում եւ զգում է որպես ամենագլխավորն իր կյանքում: Ասա ինձ՝ ինչն է քեզ համար ամենակարեւորը, եւ ես կասեմ, թե ինչի ես դու հավատում: Հոգիդ կապվում է այն ամենին, ինչին հավատում ես, կարծես շնչում եւ ապրում է նրանով: Դու ձգտում ես քո հավատի առարկային, փնտրում ես, այն դառնում է քո ուրախության աղբյուրը եւ շարունակում է մնալ այդպիսին նույնիսկ այն ժամանակ, երբ դու դրա կարիքն ունես: Այստեղ ապրում են քո զգացմունքներն ու երեւակայությունը: Մի խոսքով, այստեղ քո կյանքի իրական կենտրոնն է. սերը, նվիրումը, զոհաբերությունը: Այստեղ է քո գանձը, իսկ որտեղ գանձն է, այնտեղ սիրտն է եւ, հետեւաբար՝ հավատը:

Այսպիսով, որքան էլ փնտրենք, չենք գտնի մի մարդու, ով ոչ մի բանի չհավատա: Որքան խորը քննենք մարդկային հոգին, այնքան շուտ կհամոզվենք, որ մարդն առանց հավատի ընդհանրապես չի կարող ապրել, քանի որ հավատը մարդուն գլխավորող եւ առաջնորդող ձգողականությունն է, որոշողը նրա կյանքի, նպատակների եւ արարքների:

Ծիշտ է՝ հեշտ չէ սահմանել, թե ինչին է կապվում կամ ձգտում մարդը: Այլ խոսքով՝ որտեղ է աշխուժանում նրա հոգին, բոցավառվում, ինչն է նրա համար ամեն ինչից վեր, որն է նրա կյանքում գանձը, որտեղ է նա ունակ զրկանքներ կրելու: Հնարավոր է, որ նա ինքն էլ չգիտի դրա մասին, դեռ ավելին, այնպես թվա, որ նա իր կյանքում ոչ մի բանի չի հավատացել, ամեն ինչին բացահայտ անտարբերությամբ է վերաբերել, մնացել է կիսաարար-կիսաստոր ամեն ինչի նկատմամբ: Նա ասես անիմաստ է ապրել իր ամբողջ կյանքը՝ չունենալով ոչ մի իրական կենտրոն, ոչ մի բանից չի ոգեւորվել: Նրա հոգին ակտիվ կյանքով չի ապրել, նա գանձեր չի ունեցել, ոչ մի բանի չի ծառայել եւ չի զոհաբերել: Սակայն հետա-

գոտուլթյունները ստիպում են մեզ ընդունել, որ անտարբեր, խնդրահարույց բնավորությամբ մարդիկ սովորաբար քնած հավատով են: Քանի դեռ կյանքի ջրերի վրա քամին չի թագավորում, թվում է՝ նրանց հոգին գտնվում է խաղաղ նիրհում. անկենդանորեն բարձրացրել են առաքաստները, եւ առօրյա կյանքի փոքր ալիքները ընթանում են նրանց կողքով առանց նպատակի եւ իմաստի. չկա կամք, ձգտում, ճակատագիր: Սակայն կյանքի փոթորիկը կարող է փոխել այս պատկերը: Հիացած, վրդովված, հնարավոր է նաեւ խոցված հոգին արթնանա քնից, համախմբի ուժերը, տարբերի գլխավորը երկրորդականից, առանձնացնի կարեւորն ու սրբությունը, ընտրություն կատարի, որոշումներ կայացնի, արարքներ գործի, եւ կյանքի առաքաստանավը, ղեկավարվելով հավատով, ընթանա՝ բոլոր առաքաստները վեր բարձրացրած: Եվ եթե նայենք մարդուն այդ ժամանակ, կտեսնենք, որ ներքին ընտրության եւ հաստատման գործընթացը վաղուց էր կայացել, բայց շատ խորքերում, աչքից ծածուկ եւ մի տեսակ դանդաղությամբ: Ինչ-որ տեղ, խորհրդավոր լռության մեջ արդեն առաջացել էր «երկինք ջրերի մեջ», եւ «լույսը» բաժանվել էր «խավարից»: Բայց ահա եկավ տառապանքի ժամը, եւ հնչեց մեծ աղետի ձայնը: Եվ ի՞նչ: Ամեն ինչ դասավորվեց եւ հասունացավ ծայրահեղության պահին այնպես, ասես միայն սպասում էր այդ պահին եւ այդ ձայնին: Կարելի է ասել՝ դրոշն արդեն ծածանվում էր, բայց թագավորում էր խավարը, եւ այն չէր երեւում: Խոստովանությունը կազմվել էր, բայց հնչել էր կատարյալ լռության մեջ, ընտրությունն արդեն կատարվել էր, ճանապարհը գծված էր, եւ մնում էր միայն ընթանալ նրանով:

Ապրել կյանքում՝ նշանակում է ընտրել եւ առաջ ընթանալ: Նա, ով ընտրում է եւ առաջ ընթանում, ծառայում է որոշ արժեքների, որոնց հավատում է: Բոլոր մարդիկ հավատում են՝ կրթվածներն ու անկիրթները, խելոքներն ու հիմարները, ուժեղներն ու թուլյերը: Ոմանք գիտակցում են, որ հավատում են, մյուսներն էլ հավատում են՝ չգիտակցելով այդ: Ոմանք գիտեն՝ ինչին են հավատում եւ ինչի համար, ինչ հիմունքով: Մյուսներն ուղղակի հավատում են եւ երեւի առանց գոնե մեկ անգամ մտածելու, թե ինչին են հավատում, ունեն իրենք հիմքեր դրան հավատալու համար: Բայց հավատը միշտ մնում է մարդկային կյանքի առաջնային ուժը՝ բացարձակապես պայմանավորված չլինելով՝ մարդիկ հասկանում են դա, թե՛ ոչ: Մարդուն հնարավորություն է տրված գնահատել իր հավատը, պահպանել այն, ամրապնդել, մաքրել եւ խորացնել: Ասես կառուցում ես այն եւ նրա վրա բարձում քո աշխարհճանաչողությունը,

բնավորությունը, ձեւավորում նրա բովանդակությունը հավատի դոգմաների եւ խորհրդանիշերի տեսքով, այդ հիմքի վրա հիմնում եկեղեցի եւ ծառայում Աստծուն, դարձնում այն կյանքի եւ մահվան ամենաընդգրկուն ամբողջականություն: Միաժամանակ մարդն ունի նաեւ այլ հնարավորություն՝ արհամարհել իր հավատը, հանձնել այն պատահականություններին, չըջանցել այն նախապաշարումներով եւ սնահավատություններով, վերածել կույր եւ կործանիչ մոլեռանդության կամ էլ առանձնացնել այն հոգու մի անկյունում, այն էլ ամենավախկոտ եւ կեղծավոր անկյունում: Մարդը կարող է շեղվել իր հավատից եւ ընթանալ սուտ ճանապարհով, նա կարող է հիասթափվել իր հավատից եւ հեռանալ նրանից, ավելի վատ՝ կարող է փոխել հավատը հաշվարկով, կամ վաճառել այն: Բայց մի բան մարդուն մերժված է, մի բան նա չի կարող անել՝ ապրել առանց հավատի:

2. Նավատք եւ կյանք

Ով գոնե մեկ անգամ խորհի այս հարցի շուրջ, կդադարի մարդկանց բաժանել «հավատացյալների» եւ «անհավատների» խմբի: Ամեն դեպքում այս պայմանական եւ ոչ հստակ բաժանմանը նշանակություն չի տա, եւ դրա արդյունքում կազատվի երեւակայական շատ խնդիրներից, թյուրիմացություններից: Ընդհակառակը, կսահմանի նոր ուսանելի հարց՝ ինչի՞ն են հավատում, այսպես կոչված, «անհավատները»: Եվ եթե ինքն իրեն ընդգրկել է անհավատների, դավանանք չունեցողների եւ անաստվածների շարքը, ապա ինչի՞ն է հավատում ինքը: Որովհետեւ պարզ է՝ ինքն էլ, ամեն դեպքում, ինչ-որ բանի պիտի հավատա (դա արդեն հաստատեցինք): Հավատում են բոլորը՝ ազատամիտը, մարտնչող անաստվածը, դաժան նյութապաշտը, հավատում են ե՛ւ սոցիալիստները, կոմունիստները, ե՛ւ քրիստոնեություն հալածողները: Եվ որքան վճռական են այդ «հավատի թշնամիները» հարձակվում, որքան խստորեն են հետապնդում եւ չարչարում, այնքան ակնհայտորեն բացահայտում են, որ իրենք ունեն մի բան, որը համարում են «գլխավոր» եւ «կարեւոր»: Նրանք պատկերացում են, իբր տիրապետում են ինչ-որ կարեւորագույն եւ թանկարժեք ճշմարտության, որից կառչում են հոգով եւ կամքով: Նրանք իրենց անվանում են «անհավատներ», իրենց «անաստվածներ» են հայտարարում: Թեկուզ այդպես: Դրանով նրանք ցանկանում են միայն ընդգծել, որ իրենք չեն պատկանում ինչ-որ որոշակի դավանանքի, բացի... իրենց սեփականից՝ առանձնացված իրենց կողմից: Նրանք չեն ընդգրկվում եկեղեցական ոչ մի համայնքի մեջ, բացի... իրենց սեփական համայնքից, որն իրենք

չեն ցանկանում անվանել «եկեղեցի» (անվանում են այն «կուսակցություն», «միաբանություն» կամ էլ «միջազգային կազմակերպություն»): Այո՛, նրանք չեն հավատում Աստծուն, բայց դա նշանակում է, որ նրանք հավատում են թե Աստծուն, այլ մի այլ բանի: Նրանք քննադատում կամ հայհոյում են հավատն ընդհանրապես... Այդպես նրանք, իբրեւ իրենց հավատքի իսկական մոլեռանդներ, հայտարարում են, որ ընդունում են միայն իրենց հավատն իբրեւ հիմնավոր, միակ ճշմարիտ եւ միակ ընդունելի: Մյուս բոլոր հավատներին ու դավանանքներին վերաբերում են որպես «հիմար նախապաշարմունքներ» կամ «վտանգավոր սնահավատություն»:

Նրանք պատկերացնում են, իբր միայն իրենք են տիրապետում փրկարար խոսքին, անեղծ ճշմարտությունը, մարդու ստեղծագործական ուժին, ասես միայն իրենց է հայտնի սկիզբը, սկզբունքը, որով տարբերակում են «գլխավորը» «երկրորդականից», «բարին» «չարից», որը ցույց է տալիս մարդուն կյանքի ճշմարիտ նպատակը եւ դեպի այն տանող ուղին: Նրանք հավատում են եւ երեւակայում, որ տիրապետում են ճշմարիտ եւ միակ հավատարիմ կրոնին: Եվ նա, ով կարդացել է մարտնչող անաստվածների գրքերը եւ վարժվել նրանց կործանիչ աշխատանքին, չի կարող չհամաձայնել, որ այդ բնութագրումը համապատասխանում է իրականությանը:

Բայց ինչի՞ են հավատում այն մարդիկ, ովքեր չեն հավատում Աստծուն եւ դրա համար էլ իրենց համարում են ընդհանրապես «անհավատներ» կամ «անաստվածներ»: Նրանք հավատում են ամենակարող ոչ աստվածային ուժերին եւ հանգամանքներին:

Մեծ մասը հավատում է հաճույքներին կամ արտասովոր զգացմունքային վայելքներին, այն ամենին, ինչը տանում է դրանց մոտ եւ կապված է դրանց հետ: Դրան էլ նրանք ծառայում են, հանուն դրա զոհաբերում են մնացածը: Այստեղ է նրանց չափորոշիչը, որով տարբերում են լավը վատից, այստեղ է իրենց գանձն ու սիրտը: Կան մարդիկ, ովքեր բացահայտորեն խոստովանում են դա՝ «Ես ուզում եմ երկրային երջանկություն, հաճույքներ եւ հանգստություն, քանի որ դա է գլխավորը կյանքում» (հեղոնիզմ), «Ես կյանքում փնտրում եմ դրամ եւ իշխանություն» (մամոնապաշտություն), «Կարեւորն այն է, որ բոլոր մարդիկ միանման աշխատանք եւ իրավունքներ ունենան, քանի որ միայն այդ դեպքում նրանք կկարողանան հավասարապես վայելել կյանքը եւ կունենան հավասար երջանկություն» (սոցիալիզմ), «խիզախորեն տիրել երկրային բարիքներին եւ առանց ետ նայելու վայելել դրանք» (բոլշեւիզմ), «կարեւորը բազմությունը երկնային բարիք եւ հարմարություն տալն է, իսկ դրա

Համար պետք է բոլորից ամեն ինչ վերցնել (ընդհանուր պրոլետարիզմ) եւ բոլորին հնազանդեցնել մենաշնորհային գործատիրոջը (կոմունիզմ)»:

Սակայն թվարկածների մեջ քիչ չեն նաեւ այնպիսի մարդիկ, ովքեր բարձրաձայն չեն ասում իրենց հավատքի մասին եւ չեն խոստովանում, թե ինչից է այն հիմնականում բաղկացած: Նրանցից ոմանք ուղղակի խուսափում են անդրադառնալ այդ հարցերին, մյուսները խոնարհաբար պարփակվում են իրենց ներքին անվստահությամբ, երրորդները առաջադրում են թեորիա, որի արդյունքում մարդն ընդհանրապես ոչ մի «ստույգ գիտելիք» չի ունենա (ազնոստիցիզմ): Մարդկանց մյուս խումբը օգտվում է իր անկապտելի իրավունքից՝ մնալ անտարբեր, եւ պարտականություններից՝ համբերատար վերաբերել բոլոր այլ դավանանքներին: Մյուս խումբն էլ նահանջում է խնդրահարույց «ազատամիտների» խմբում:

Հայտնի ճշմարտություններ՝ նրանք ճիշտ են՝ հավատալ կարելի է միայն ամբողջ հոգով եւ ազատությամբ, իսկ ազատությունը պահանջում է համբերություն. չի կարելի մարդուն պարտադրել այս կամ այն կրոնը եւ ոչ մեկ պարտավոր չէ մյուսներին բարձրաձայն պատմել, ինչին եւ ինչպես է հավատում: Սակայն տեսանելի անտարբերությունը եւ բացահայտ լռությունը, բնական համեստությունն ու ծիծաղեցնող մոլորությունները չեն ազատում մարդուն անխուսափելի հավատից: Մարդը չի կարող չունենալ կյանքի որոշակի արժեքներ, որոնց հավատում է եւ որոնց ծառայում է: Սակայն հոգեբանորեն կարելի է հասկանալ, որ նման մարդիկ, որոնց համար այդ «բարձրագույն» եւ «կարեւորագույն» արժեքն այնպիսին է, որ իրենց ձեռնտու է լռել այդ մասին մինչեւ վերջ: Քանի որ լռությունը ստեղծում է մի տեսակ առեղծվածային մթնոլորտ, ուր շատ բան չի երեւում եւ կարող է ծածուկ մնալ: Եվ միշտ չէ՝ հեշտությամբ հնարավոր լինում որոշել, թե ով է լռում իրական կրոնական խոնարհությամբ, իսկ ով՝ խելացի եւ խորամանկ կենցաղային հաշվարկով:

Եթե մի անգամ հաջողվեր թափանցել մարդկանց սրտերը գաղտնի լույսի շողով այնպես, որ բոլորի մոտ բացահայտ հայտնաբերվի կյանքի գլխավոր արժեքը, հավատի առարկան, ապա շատ հնարավոր է, որ մենք ուղղակի սարսափենք... Որովհետեւ կպարզվի, որ մարդկանց մեծամասնությունը հավատում է մի բանի, որն իրենց խոստանում է ոչ թե բարիք, փրկություն, այլ ուղիղ տանում է դեպի վախճան: Մարդիկ ապրում եւ հավատում են շատ հաճախ կուրություն եւ անօգնականության մեջ, չգիտեն եւ չեն կռահում, որ մարդուն տրված է կառուցել իր հավաստը, այլ ոչ թե թույլ տալ նրան աճել դաշտի խոտերի նման: Դրա հետեւանքով մար-

դիկ հաճախ հավատում, այսինքն կառչում են ոչ միայն իրենց «ճշմարտանման» կարծիքներին, այլև սրտով, կամքով, գործով, ծառայություններ եւ այդպիսի բովանդակություններ կյանքին զոհաբերություններ, իսկ դրանց ծառայելը եւ զոհողությունների գնալը իրականում ոչ մի իմաստ չունի:

Ահա բանալին ժամանակակից հոգեւոր ճգնաժամի, որը տիրում է ողջ մարդկությանը: Տիրելով այդ բանալուն, հասկանալով, թե ինչ է կատարվում աշխարհում, մենք չենք կարող չհամաձայնել, որ ժամանակակից մարդկությունը լավ եւ անգամ շատ լավ է ապրում՝ համեմատած այն փորձանքներին ու տառապանքներին, որոնք կարող են առաջանալ այդ ճգնաժամից:

Հոգեւոր օրենք կա, որը տիրում է մարդկության կյանքում: Դրա համաձայն՝ մարդն աստիճանաբար նմանվում է նրան, ինչին հավատում է: Որքան ուժեղ ու նպատակասլաց է մարդու հավատը, այնքան պարզ ու համոզիչ է այդ օրենքը: Դա դժվար չէ հասկանալ. մարդու հոգին տարվում է նրանով, ինչին հավատում է, եւ հայտնվում գերություն մեջ: Այդ բովանդակությունը սկսում է իշխել մարդու հոգում, ասես կլանում է նրա ուժերը եւ փոխարենը լցնում իր ծավալը, պարունակությունը: Հավատալով ինչ-որ բանի՝ մարդն անընդհատ փնտրում է այդ առարկան, գերադասում է այն, զբաղվում նրանով ծածուկ թե բացահայտ: Մարդը պատկերացնում է այդ առարկան, տարբեր հարաբերություններ ունենում նրա հետ, ցանկանում նրան: Այդ առարկան ասես զբաղեցնում եւ կլանում է նրա ուշադրությունը, կենտրոնացումը, հոգեւոր ուժերը: Դա կարելի կլինի արտահայտել այսպես՝ մարդն անընդհատ (գիտակցաբար կամ անգիտակցաբար) ինքնահայում³ է այն առարկան, որին հավատում է: Դրա արդյունքում հոգին ընտելանում է այդ առարկային, որն էլ ներթափանցում է մինչեւ հոգու խորքերը: Առաջ է գալիս մի տեսակ իսկական կենդանի նույնություն: Ու այդ ժամանակ մենք տեսնում ենք, ինչպես է մարդու աչքերում շողում, շողշողում հավատի առարկան՝ որին նա հավատում է, ինչը զարկերով սեղմում է սիրտը, ձգում է մկանները արարք գործելու պահին, ուղղորդում է քայլերը, արտահայտվում բառերում եւ իրականացվում արարքներով...

Այդպես է միշտ: Եթե մարդը հավատում է միայն զգացմունքային հաճույքներին՝ ընդունելով դրանք որպես կարեւորագույն իր կյանքում, դրանք սիրելով, դրանց ծառայելով եւ նվիրվելով, ինքն էլ աստիճանաբար վերածվում է զգացմունքային արարածի, երկրային հաճույքներ

³ Այսինքն՝ կենտրոնացած մտահայում է դրա մասին իր ողջ հոգեւոր ուժերով:

որոնողի, բավարարվող կենդանու: Եվ դա կարտահայտվի նրա դեմքին, քայլվածքում, կնայի նրա աչքերից եւ կղեկավարի նրա արարքները: Եթե մարդը հավատում է փողին եւ իշխանությանը, նրա հոգին աստիճանաբար չորանում է քաղցած ժլատությանմբ, իշխանության սառը ծարավով: Փորձառու ուսումնասիրողը կնկատի այդ ամենը նրա հայացքում, կլսի նրա խոսքում եւ չի սխալվի՝ սպասելով նրանից համապատասխան արարքներ: Եթե նա հավատա դասակարգային պայքարին եւ նախանձելի հավասարությանը, ապա հենց ինքն էլ շուտով կդառնա հմուտ նախանձող եւ ատող, եւ նրա աչքերում կարտացոլվի անգուլթ չարությունը, իսկ արարքներում՝ քաղաքական դաժանացումը:

Սակայն վերոնշյալ օրենքը բացահայտվում է նաեւ բարի կողմով՝ այն տարբերությամբ, որ մարդը չի «հավատա», այլ «համոզված կլինի», եւ դա նրա հավատին հատուկ ուժ ու խորություն կտա:

Հրաշալի է, որ ռուսաց լեզուն «հավատ» բառին տալիս է երկու տարբեր նշանակություն՝ մեկը կապում է հավատը հավատալու անհրաժեշտությանը, մյուսը՝ դավանելու կարողությանը:

Հավատում են բոլոր մարդիկ, գիտակցաբար թե անգիտակցաբար, չարություն թե բարեսրտությամբ, ուժեղ թե թույլ: Դավանում են ոչ բոլորը, քանի որ դավանանքը ենթադրում է հոգով կառչելու կարողություն (սրտով, կամքով եւ գործով) այն ամենին, ինչն իրականում արժանի է հավատի, ինչը տրվում է մարդկանց հոգեւոր փորձառության արդյունքում, ինչը փրկության ճանապարհն⁴ է բացում: Խաղաթղթերին, գուշակություններին, երազներին հավատում են, մինչդեռ Աստծուն ու աստվածայինը դավանում են⁵: Սնահավատություններին հավատում են, սարսափից են հավատում եւ վախենում են հավատից ու որքան շատ են վախենում, այնքան ուժգին են հավատում եւ հակառակը: Բայց այն, ինչ արդարեւ գոյություն ունի (ոչ առանց պատճառի, ոչ իզուր), դավանում են եւ այդ դավանանքի հավատից ստանում են հանգստություն ու դադարում են վախենալ: Հավատացող մարդիկ հաճախ չեն ունենում միակ եւ բոլորի կողմից ընդունելի հոգեւոր առարկա, դրա համար իրենց հավատը բաժանում է նրանց՝ չստեղծելով կրոն, եկեղեցի: Իսկ դավանող

⁴ Տե՛ս Ֆեոֆան Զատվորնիկի հիանալի աշխատությունը, որը հենց այդպես էլ վերնագրված է՝ «Փրկության ճանապարհը»:

⁵ Եզրաբանությունը թույլատրում է այսպիսի բառօգտագործում՝ հավատալ կարելի է եւ «բարձրագույնին», օրինակ՝ «Ես հավատում եմ Աստծուն», «Ես չեմ հավատում անմահ հոգիներին», բայց «ցածրերին» դավանել չի կարելի: Չի կարելի ասել «Ես դավանում եմ խաղաթղթերի» կամ «Ես հավատում եմ վատ օրինակներին»... Ճիշտ այսպես ուժեղ մարդուն, առաջնորդին «հավատում են», բայց չեն «դավանում»:

մարդիկ ունեն միակ եւ ընդհանուր հոգեւոր Առարկա, որի հետ ստեղծագործական միություն են կազմում, իսկ դրա միջոցով միավորվում են իրար, եւ ձեւավորվում է կրոն ու եկեղեցի:

Կարեւոր է նշել, որ երկու բառիմաստները, որ արտահայտվում են բայի տեսքով, միախառնվում, մի տեսակ վերանում են առարկայական «Հավատում»: Հավատն ապրում է եւ՝ «Հավատացող», եւ՝ «դավանող» մարդկանց մեջ: Այն երկուսում էլ արտահայտում է հոգու տրամադրվածություն՝ տեսնելու կյանքում կենսականը՝ գլխավորն ու առաջնորդողը, եւ կաշում է նրան իր վստահությամբ ու խոնարհությամբ: Բայց հոգու այդ նվիրվածությունը բարձրացնում է մարդուն իրական բարձրության միայն այն ժամանակ, երբ այն իր համար գտնում է բարձր եւ արժանի առարկա⁶:

Այսպիսով, եթե օրենքը, «հավաքի միջոցով նույնացվելով», հայտնվում է կյանքի ցածր աստիճաններում եւ հավատքում, ապա իրական ուժի եւ ամբողջականության հասնում է հենց դավանող մարդկանց մոտ:

Եթե մարդը դավանում է Աստծուն կամ գոնե աստվածային սկզբին՝ արտահայտված երկրային երեւոյթներով եւ հանգամանքներով, ապա աստվածային բովանդակությունը նրա համար դառնում է կենսական կենտրոն եւ նրա հայեցողությամբ, արարքներում, ինչ-որ կարեւոր-գլխավոր, սիրված, փնտրված, ցանկալի եւ նրա հոգում միշտ ներկա իրավիճակ: Նկատել այս ակնհայտությունը եւ չցանկանալ, չիրականացանել այն, գրեթե անհնար է մարդու համար, բայց նաեւ անհնար է իրականացնել այն ավելի լավ եւ չդառնալ ամենալավը, քան առաջ: Դավանել Աստծուն, նշանակում է ձգտել գնալ Նրա հայեցողությամբ, աղոթքներով խորհրդածել Նրա մասին, ձգտել Նրա դերի եւ օրենքի իրականացմանը: Դրանից էլ աճում եւ ամրանում է աստվածային կրակը մարդու մեջ, որը մաքրում է նրա հոգին եւ սնում արարքները: Այդպիսի կյանքի բարձր աստիճաններում առաջ է գալիս մարդու եւ Աստծո կենդանի եւ խորհրդավոր միավորումը, որի մասին էլ այդպես ոգեւորված եւ խորաքնին գրեց Մակար Մեծը՝ բնութագրելով այն իբրեւ ներքին «սերպանում» կամ «լուծում» (հունարեն «κρῆσις»), որից հոգին դառնում է «ամբողջովին լույս, ուրախություն, զմայլանք, տեսանելի, սեր, բարեսրտություն, գթություն եւ բարություն»⁷: Բնականաբար, հոգու նմանատիպ վերա-

⁶ «Հավատացող» եւ «դավանող» մարդկանց տարբերություններն էլ մենք քննելու ենք հետագա շարադրանքում:

⁷ Հմմտ. Պողոս Առաքյալի այս խոսքերը. «Իսկ ով մերձենում է Տիրոջը, մեկ հոգի է դառնում նրա հետ» (Ա. Կորնթ. 2. 17):

ծնունդից փոխվում է նաեւ մարդու արտաքին տեսքը, որի մասին ինքն էլ կարող է չիմանալ, բայց մյուսներին դժվար չի լինում դա նկատել⁸:

Ճգնավորը, որ իր կյանքն անցկացնում է աղոթքներով ու աստվածահաճո գործերով («θεωποίησις»՝ Մակար Մեծի խոսքերով), հոգում եւ մարմնում ձեռք է բերում մի տեսակ հարազատ աստվածային լուսավորություն: Ինչպես նկարչի հոգին դառնում է ներդաշնակ, երգեցիկ, չափավոր, զարմանալի նրբագեղ, իսկ դեմքը կարող է դառնալ պատկեր: Այսպես, հայրենասերի տաք սիրտը արմատավորվում է հոգում՝ հայրենիքի ուժով ու փառքով: Իսկ ով զբաղվում է սեւ մոգությունամբ եւ սատանայապաշտությունամբ, աննկատորեն ինքն էլ դեմքով եւ ձայնով դառնում է հրեշային...

Ով ինչին հավատում է, նրանով էլ ապրում է: Ասա ինձ՝ դու ինչով ես ապրում, եւ ես կասեմ, թե ինչին ես հավատում կամ դավանում: Փանի որ մարդը ամբողջականությունն է այն ամենի, ինչով ապրում է եւ ինչն իրականացնում է, եւ միայն այն պատճառով, որ նա դա է սիրում եւ դրան է հավատում: Այդ պատճառով էլ «Իրենց պողից կճանաչեք նրանց» (Մատթ. է. 16, 20):

3. Ոչ բոլորն են արժանի հավատքի

Պարզվում է՝ հավատքի կենդանի ուժը բարի եւ չար, իմաստուն եւ անիմաստ, սավառնող եւ սողացող է: Հենց որ հավատն ամփոփվում է որոշակի առարկայի մեջ, պարուրում եւ զրավում է հոգին, դառնում է առաջնային, մարդկային կյանքի առաջնորդող ուժը: Իզուր է նախապես հստակ որոշել ոչ մի բանի չհավատալ: Դա կբերի ինքնախաբեություն, քանի որ մարդն ամեն դեպքում հավատալու է, բայց անիմաստ ներշնչելու է իրեն, որ ինքը «վճռականորեն» ոչ մի բանի չի հավատում: Կամ էլ նա պայմանականորեն կհասկանա Աստվածային հավատը, կզրկի իրեն այդ օրհնաբեր, իմաստուն եւ ապրեցնող հավատից, կթուլացնի, կխեղաթյուրի այն իր մեջ եւ այդ ուժով կկառչի ինչ-որ հակաաստվածայինի, չարի եւ կործանարարի:

Իրականում մտահոգիչ է, ինչին են մարդիկ հավատում, դեռ ավելին՝ այն ամենին, ինչին հավատում են, չի կարելի հավատալ, քանի որ դրանից միայն կործանում կլինի: Հավատը մարդուն ցույց է տալիս կյանքի ուղին, որոշում է նրա վերաբերմունքը իր, մարդկանց, բնություն եւ բոլոր

⁸ Հմմտ. Ելք ԼԴ. 29-30. «Իջնելով Սինա լեռից Մովսեսը չգիտեր, որ Տիրոջ հետ խոսելու պատճառով իր երեսը ճառագում է: Ահարոնն ու Իսրայելի բոլոր որդիները տեսան, որ նրա երեսի գույնը լուսափայլ էր, եւ վախեցան մոտենալ նրան»:

արքայությունների հանդեպ: Այդ պատճառով էլ մտահոգիչ է, թե հավատո՞ւմ է մարդը խայտառակությանը, պառակտությանը, տգեղությանը եւ արդյունքում իրեն խորտակում անասնության եւ չարության մեջ, թե՞ հավատում է հոգեպես կարեւորին, միավորողին, հիասքանչին եւ արդյունքում հրեշտակի պես ճախրում է բարի եւ իմաստուն ծառայության մեջ:

Բայց ի՞նչն է իրականում արժանանում հավատքի: Ինչի՞ն կարելի է հավատալ: Կա՞յ այստեղ ինչ-որ ճշմարիտ եւ համոզիչ տեսակետ: Ահա պատասխանը՝ ապրելու արժանի են միայն նրանք, եւ հավատալ արժե միայն նրան, ինչի համար արժե պայքարել եւ մեռնել, քանի որ մահն է կենսական բոլոր բովանդակությունների իսկական եւ բարձրագույն փորձարկումը: Բավական է միայն ինքներա այս փորձարկումն իրականացնենք ամենայն լրջությամբ եւ խորությամբ, եւ լուսավորենք ցանկացած կենսական բովանդակություն, եւ նրա հավատարմությունն ու համոզիչ լինելը կբացահայտվի:

Մահը մեր առաջ բարձրացնում է ամենազլխավոր հարցը՝ մեր երկրային գոյության հիմքերի, անձնական կյանքի մասին: Մահն է այն ուժը, որ ընդհատում է ամենօրյա հանգամանքների եւ տպավորությունների հոսքը եւ դուրս է հանում մարդուն նրա մեջից: Նա կանգնեցնում է մեզ հիմնական հարցի առաջ՝ «Հանո՞ւն ինչի ես ապրում: Ինչի՞ն ես հավատում: Ինչի՞ն ես ծառայում: Ի՞նչն է քո կյանքի իմաստը: Հավատարի՞մ է քո ընտրությունը, թե դու դեռ նեղություն էլ չես կրել՝ ընտրելու ինչ-որ բան: Արժե՞ ապրել նրանով, ինչով դու ես ապրում, եւ հավատալ նրան, ինչին դու ես հավատում: Եթե արժե, ուրեմն դրա համար արժե պայքարել եւ մեռնել: Քանի որ այն, ինչն արժանի չէ մահվան, արժանի չէ ո՛չ կյանքի, ո՛չ հավատի...»:

Դա հայտնաբերվում եւ հաստատվում է անգամ ամենաչնչին, կենցաղային ամենօրյա պայմաններում. ով ապրում է սեփական հաճույքների ու անձնական վայելքների համար եւ ուրիշ ոչ մի բանի չի հավատում, նա ամեն ինչի մեջ տեսնում է միայն միջոց կամ գործիք եւ ոչ մի բանով չի կապում իրեն անվերապահ կապով ո՛չ կյանքի համար, ո՛չ մահվան: Նա պատճառ չունի՝ պայքարելու մինչեւ վերջ, նրա համար անիմաստ է վտանգել կյանքն այդ պայքարում: Այդ պատճառով էլ մահվան վտանգում հայտնվելիս կմտածի ամեն գնով իր կյանքի փրկության մասին միայն: Նա ամեն ինչ կթողնի եւ կհեռանա՝ պատկերացնելով, որ եթե կյանքը պահպանի, ապա կպահպանի նաեւ հնարավորությունը ապագայում նոր վայելքների, իսկ եթե կորցնի կյանքը, ապա կկորցնի նաեւ երկրային բոլոր հնարավոր վայելքները: Եվ դառնալով ինքն իր կյանքի

դասալիքը, երեւի առաջինը հարց կտա իրեն. «Արժե՞ր արդե՞ք ապրել նրանով, ինչով ես ապրում էի մինչեւ հիմա, եթե այդքան հեշտությամբ հրաժարվեցի դրանից առանց պայքարի: Արդե՞ք չէ՞ի ծառայում ինչ-որ կուռքերի, որոնց չարժեք ծառայել»:

Այսպես է լինում բոլոր մարդկանց հետ, ովքեր կյանքում ոչինչ չեն տեսնում, բացի երկրայինից, զգայականից եւ չունեն գլխավորը, համընդհանուրը եւ հոգեւորը: Հենց որ նրանց առաջ ծառանում է գլխավորի մասին այդ հարցը եւ անձնական մահը շատ մոտ է թվում, նրանք թողնում են ամեն ինչ եւ փրկում են կյանքը. իմաստ չունի պայքարել հանուն երկրային միության, քանի որ անձնական կյանքը իրենց առավել է թվում ցանկացած առանձնացած (երկրային եւ զգայական) կենսական բովանդակությունից: Բայց երբ նրանք սկսում են պայքարը եւ տանում այն դեպի մահ՝ ասելով «Ավելի լավ է չապրել, քան կորցնել տունը, ընտանիքը ազատությունը», ապա դա կնշանակի, որ այդ բարիքների հետ նրանք կապել էին ինչ-որ բարձրագույն իմաստ եւ սուրբ նշանակություն եւ որ այստեղ նրանց գործը չի համընկնում անձնական վայելքներին: Կարելի է հասկանալ, երբ մարդը տալիս է կյանքը իր իրավունքների համար պայքարում, հանուն ազատության, հավատի, հայրենիքի, տաճարների, ազգի, բայց հանուն անձնական վայելքների՝ ուղղակի չարժեք:

Դա մենք տեսնում ենք այնտեղ, ուր թեկուզ մի փոքր հոտառություն է պահպանվել կյանքի բարձրագույն իմաստի եւ հավատի իրական նշանակության համար: Այնտեղ նրանք ընդունում են մահացու վտանգ, որտեղից էլ որ շարժվի՝ դա կլինի հիվանդություն կամ պատերազմ, երկրաշարժ, քաղաքական ահաբեկչություն, կամ էլ ինչ-որ աղետ՝ որպես հորդոր, արթնացում, պահանջ՝ վերանայելու կյանքը կամ անգամ սկիզբ նոր կենսական թարմացման: Եվ միայն այնտեղ, որտեղ այդ հոտառությունը, բարձրագույն կյանքի իմաստի եւ հավատի իսկական նշանակության համար, ամբողջովին սպառվել-վերացել է, որտեղ հոգին ընկել է կրոնական բացարձակ կուրություն եւ անպտղության մեջ, միայն այնտեղ մարդը կարող է ինչ-որ վտանգի կամ անհաջողության առջեւ անիծել իր կյանքը, եւ իրեն պատած դժբախտության պատճառով փրկություն փնտրել մահվան մեջ: Այդպիսի մարդիկ իրենց ողջ կյանքն ապրում են այնպես, ասես իրենց համար կային երկու հնարավորություն՝ հաճույքներ եւ մահ: Հաճույքները որոշում եւ սպառում են նրանց կյանքի իմաստը եւ հավատի բովանդակությունը, հենց այդ պատճառով էլ մահը նրանց համար այնքան անիմաստ է, որքան անիմաստ էր իրենց կյանքը:

Ասա, հանուն ինչի կտաս կյանքդ, իսկ ես կասեմ քեզ, թե ինչին ես դու հավատում: Քանի որ հավատը մեզանից յուրաքանչյուրին կանգնեցնում է կյանքի բարձրագույն արժեքների, լինելիության վերջին հարցի, մեր գոյություն առջեւ՝ երբ մահը հարցաքննում է հոգին, ապա հոգին պատասխանում է հավատով: Հավատացյալին բնորոշ է ամուր կառչել իր հավատից եւ՝ կյանքում, եւ՝ մահվան դեմ հանդիման: Բայց մահվան առջեւ կանգնելիս անխուսափելի է հարցնել ինքն իրեն՝ արժե՞ր իրականում ապրել նրանով, ինչով ես ապրում էի առաջ: Արդյո՞ք հավատարիմ եւ ամուր էր իմ հավատը:

Ահա թե ինչու, մեզանից յուրաքանչյուրը պետք է հարցնի իրեն՝ արժե՞ կյանքը տալ նրան, ինչին հավատում ես: Իմաստ ունի՞ մեռնել դրա համար: Կծառայի՞ իմ մահն արդյոք ինչ-որ բարձրագույն եւ ընդհանուր գործի, որը չի ավարտվի իմ մահով, չի վերապրեցնի ինձ, որը կիմաստավորի իմ կյանքը եւ կլուսավորի իմ մահը, կբարձրացնի ինձ վեր, կհյուսիսի իմ ուժերը եւ ծառայությունը աշխարհաստեղծման աստվածային գործվածքում: Եթե այո, ուրեմն ես հավատում եմ ինչ-որ իսկական սրբության, որին արժե դավանել, հանուն որի արժե պայքարել եւ մեռնել: Իսկ եթե ոչ, ապա ես, ամենայն հավանականությամբ, մոլորվում եմ իմ հավատում եւ հավատում եմ ինչ-որ անարժեք բանի: Այս դեպքում ես պետք է վերանայեմ իմ հավատը եւ իմ ամբողջ կյանքը ամենայն խորությունբ եւ թարմացնեմ այն այնպես, որ իմ հավատը արժանանա մահվան պայքարի, իսկ կյանքը վերագտնի իմաստ՝ մահով չսպառվող:

Մեզանից յուրաքանչյուրը նաեւ պետք է հարցնի իրեն՝ արդյո՞ք ընդունակ եմ ես, կարո՞ղ եմ, պատրա՞ստ եմ մեռնել հանուն իմ հավատի: Եթե այո, ուրեմն իմ հավատն ուժեղ է, խորն ու արդյունավետ: Իսկ եթե ոչ, ապա իմ հավատի ուժը մեծ չէ, եւ հնարավոր է մեծ չէ այն պատճառով, որ կառչել է ինչ-որ անարժան բանի: Քանի որ իրականում հավատի կրակը ուժեղանում է իրական սրբությունը հպվելուց եւ նրա հետ միավորումից դառնում է անհաղթելի կրակ: Իրական հավատի այդ կրակի ակունքը միայն հոգին չէ, չնայած որ այն ապրում է մարդու հոգում:

Այս ամենը, ինչ մենք ասացինք, կարելի է բացատրել այսպես: Մարդը չի կարող ապրել առանց հավատի, բայց նրա հավատը կարող է թույլ լինել, քանի որ կենսական ոչ բոլոր բովանդակություններն են արժանի հավատի: Անմտություն է կառչել միայն երկրային պարագաներին, այսինքն զգայական-առանձնական առարկաներին, դարձնել դրանք կյանքի իսկական կենտրոն, ընդունել դրանք իբրեւ սիրելի եւ գլխավոր, խոնարհվել

դրանց ինչպես մեծ արժեքների, տեսնել նրանց մեջ կյանքի մեծագույն նպատակը, ծառայել նրանց եւ հանուն նրանց զոհել մնացած ամեն ինչը: Այդ ամենից կարող է առաջանալ միայն ներքին հակասություն, դավաճանություն եւ անիմաստություն: Այդպիսի հավատը նվաստացնում է հավատացյալին, քանի որ դարձնում է նրան պատահականության պատահական ծառա, գոյություն չունեցող, ասես էակ՝ երկու չափորոշիչներով (քանի որ մնում է երկու չափում՝ մարմին եւ հոգի, կույրեր Հոգու համար եւ նրանից բաժանված): Այդպիսի հավատը քանդում է իր սեփական ուժն ու իմաստը, այն հենց ամենասկզբից շնչում է անհավատարմությամբ եւ դավաճանությամբ եւ գոյորշիանում է մահվան առաջին շնչից: Իհարկե, մարդուն հնարավորություն է տրված հավատալ այն ամենին, ինչին ուզում է՝ եւ՝ անհեթեթություններին, եւ՝ վնասակարին, եւ՝ կործանիչին: Եվ դրա հետեւանքով դժվար չէ գտնել մարդկանց, որոնք իրականում հավատում են նման բաների՝ սնահավատ առարկաների (անհեթեթություն), խաբեբաների բուժիչ արվեստին (վնասակար), մոլթ սատանայական հոգեւոր ուժերի (կործանիչը): Բայց մարդուն հնարավորություն տրված չէ անհեթեթությունից ստեղծել կրոն եւ եկեղեցի: Կրոնն ու եկեղեցին հնարավոր են միայն հատուկ պայմանների առկայության դեպքում, այն է՝ խոր ու իսկական զգացմունքներ եւ ուժեղ, ստեղծագործական հավատ, իսկ դա տրվում է միայն կենսականորեն առողջ հոգուն: Եվ հետո անհրաժեշտ է հավատի այնպիսի բովանդակություն եւ աստիճան, որոնք ազատ կլինեն հոգեկործանիչ ազդեցությունից, հոգեւոր անհեթեթություններից եւ ներքին դավաճանության տարրերից: Բոլոր դեպքերում եւ կյանքի բոլոր ուղիներում մարդն ապրում եւ մահանում է, կամ քաշում է իր հավատքի երկրային կապերը կամ կրում է իր հոգեւոր թելերը:

4. Գիտելիք եւ հավատք

Մեր օրերում կա եւս մեկ նախապաշարմունք հավատի նկատմամբ, որի համաձայն «գիտելիքը» ստույգ է, ապացուցված է, ճշմարիտ է, իսկ «հավատքը» վերջին հաշվով «սնահավատություն» է (այսինքն հավատն ապարդյուն, իզուր եւ անհիմն է): Ապացուցվածն ու հիմնավորվածը չի կաշում հավատին, այն ճանաչվում եւ իմացվում է, այն մտածվում է: Հավատալ կարելի է միայն նրան, ինչը չի հիմնավորվում եւ այդ պատճառով էլ հիմնավոր չի. այն, ինչ չի ապացուցվում, չունի ճշմարտացիություն: Այդ պատճառով էլ այստեղ կարելի է միայն «հավատալ» կամ «դավանել»:

Այս տեսակետից ելնելով՝ մեր ժամանակակիցներն ակնածանքով, ան-

գամ բուռն խանդավառություններ են խոսում իմաստի, գիտելիքի եւ գիտության մասին եւ արհամարհանքով կամ ծայրահեղ դեպքում գիշողամտությամբ՝ հավատի ու հավատացյալների մասին: Ով հակված է գիշողամտության եւ համբերատարության, նա հավատն ու հավատացյալներին խստորեն չի դատում՝ պետք է հնարավորություն տալ «հիմարներին ու անգրագետներին» հավատալ իրենց երեւակայությանը, ինչ անես նրանց հետ, մանավանդ եթե երեւակայությունը «պարկեշտ եւ մարդասեր» է: Իսկ ով լրջորեն է վերաբերվում գիտությանն ու ապացույցներին եւ հիշում է նախապաշարմունքների վնասն եւ սնահավատության վտանգը, նա արդեն չի ցուցաբերում ո՛չ գիշողամտություն, ո՛չ էլ համբերատարություն՝ խստորեն պահանջում է «լուսավորում» եւ «պայքար խավարամտության դեմ»: Բայց եթե ամեն տեսակ հավատ կա, իսկ սնահավատությունը արմատավորվում են հենց համառները եւ վնասակար խավարամիտները, որոնց դեմ անհրաժեշտ է պայքարել, ապա քրիստոնյաների դատավճիռն արդեն արտահայտված է:

Պարզ է, որ այս նախապաշարումների մեջ պատճառահետեւանքային եւ կամային վերաբերմունքով արդեն վճռված է՝ հալածանք ընդդեմ քրիստոնեության:

Այս նախապաշարման մեջ, իրականում, թաքնված է անհեթեթությունների եւ սխալների կծիկը: Մի կողմից այս տեսակետը անչափելի վերագնահատում է միտքը եւ գիտությունը, եւ այսպես կոչված «ապացույցներին» տալիս է շատ մեծ նշանակություն, քանի որ իրականում շատ բաներ, որ մարդիկ ընդգրկում են «մտածածի» եւ «իմացածի» մեջ, մնում է անհիմն եւ անապացույց: Մյուս կողմից էլ հավատն ու նախապաշարումը նույնը չեն. հավատի շրջանում գոյություն ունի սեփական հայրուկ ճշտություն եւ լիարժեք հիմքեր: Դրանք չնկատելը կամ դրանցից հրաժարվելը հնարավոր է միայն հոգեւոր փորձառության պակասի դեպքում:

Այսպես, ամենից առաջ միամտություն կլինի կարծել, որ մարդկային մտածողությունն ու գիտելիքը սխալներ չեն գործում կամ պատրաստ են ապացույցել իրենց ցանկացած համոզմունքը: Աշխարհաստեղծման ամբողջ պատկերը այն տեսքով, որ նկարագրում է գիտությունը, հանգում է վիճահարույց եւ հաճախ ոչ պարզ դրույթների, որոնք էլ երբեմն «հաստատվում են» նոր գիտարկումներով, իսկ երբեմն էլ չեն ընդունվում եւ այդ դեպքում մերժվում են: Այդ դրույթները օգտակար են, անհրաժեշտ եւ թանկարժեք, առանց նրանց աշխարհի ուսումնասիրությունները չէին կարող լինել եւ գիտությունն էլ չէր լինի: Բայց նրանք

«ապացուցված ճշմարտություն» էությունը չեն, անգամ այն դրույթները, որոնք հաստատվել են ուսումնասիրությունների արդյունքում: Որքան հեռու է կանգնում մարդը գիտական լաբորատորիայից, այնքան կողմնակից է ընդարձակելու գիտական կարծիքների ու բացատրությունների ստույգությունը: Կիսագրագետ մարդիկ ավելի հաճախ են հավատում գիտությունը, ասես ամեն ինչ իրենց հասանելի է եւ պարզ: Որքան պարզ, ճշմարիտ է համոզմունքը, նրանց թվում է՝ ավելի վստահելի ու վերջնական: Միայն իսկական գիտնականները գիտեն իրենց գիտելիքների սահմանները եւ հասկանում են, որ ճշմարտությունն է իրենց դժվար խնդիրն ու հեռավոր նպատակը, եւ ոչ թե ամենօրյա չնչին ձեռքբերումները:

Իսկական գիտնականը հրաշալիորեն հասկանում է, որ աշխարհաստեղծման «գիտական» պատկերը անընդհատ փոփոխվում է՝ շարունակ բարդանալով, խորանալով, մանրուքների մեջ հայտնվելով եւ երբեք չհասնելով լիարժեք պարզության: Բավական է հիշել, ինչպես փոխվեց աշխարհի պատկերը, երբ Պտղոմեոսի աստղագիտական համակարգը փոխարինվեց Կոպեռնիկոսի համակարգով, կամ ինչ տվեցին գիտությունը եւ ժողովուրդներին էլեկտրոններգիայի բացահայտումը, ռադիոն, անլար հաղորդակցումը, հնագիտական պեղումները, լուսապատկերային վերլուծությունը: Իսկական գիտնականը գիտի, որ գիտությունը երբեք ի վիճակի չի լինի բացատրել իր հիմնական սկզբունքները, օրինակ հստակ սահմանել, թե ինչ է ատոմը, էլեկտրոնը, վիտամինը, էներգիան կամ հոգեբանական գործառույթը: Նա գիտի՝ այդ բոլոր որոշումները, բացատրություններն ու թեորիաները ընդամենը անկատար փորձեր են՝ մերձենալու նյութական եւ հոգեւոր աշխարհի կենդանի գաղտնիքներին:

Գիտության արդյունավետության մասին չարժեք վիճել՝ դրա օգտին են վկայում ժամանակակից տեխնիկան եւ բժշկությունը: Բայց ինչ վերաբերում է նրա իսկությունը եւ դրանց ապացուցելիությունը, ապա գիտությունը լողում է խնդրահարույց եւ խորհրդավոր ծովերում:

Այստեղ սահման է դրվում գրագետների եւ կիսագրագետների միջեւ:

Իսկական գրագետը գիտի, մինչեւ որտեղ է ձգվում իր գիտելիքը, այդ պատճառով նա հոգեպես չափավոր է: Նա փնտրում է եւ փորձում է ապացուցել. նա միշտ հասնում է առավելագույն ճշգրտության եւ ապացույցների, պարզության եւ հստակության, բայց հենց այդ պատճառով դա տրվում է այնքան դժվարությամբ, եւ նա միշտ հիշում է, որ գիտություն մեջ լիարժեք ճշգրտություն չկա: Նա հիշում է, թե որքան է այն ամենի ծախիւր, ինչն «արդեն ճանաչված» է, եւ համեմատաբար որքան

Թույլ է գիտական մտքի ուժն ու հեղինակությունը, քանի որ իրականում միտք կա մարդու հնարավորություններից միայն մեկում, իսկ գիտական միտքը փորձառություն կարիք ունի, ինչի համար անհրաժեշտ է ընդունել, շոշափել, զգալ, ցանկանալ, պատկերացնել, մտածել եւ արարքներ գործել: Իսկական գրագետը հասկանում է այս ամենը եւ չի գերազնահատում ո՛չ վերացական միտքը, ո՛չ էլ գիտությունն ամբողջությամբ: Ահա թե ինչու նա չի հավատում վերացական սխեմաներին, մահացած բանաձեւերին եւ պահում է իր մեջ կենդանի զգացողությունը խորությամբ, խորհրդավորի եւ սրբության: Դրանով էլ հենց բացատրվում է այն հանգամանքը, որ իսկական մեծագույն գիտնականների շարքում շատերը փորձել եւ փորձում են Աստծո կենդանի հավատը: Նրանց հայացքը չի զարմանում նրանով, ինչն արդեն ճանաչված եւ ձեռք է բերված, բայց մնացել են աշխարհաստեղծման գաղտնիքներին եւ նրանցում թաքնված հարստությանը չղթայված: Իսկ այդ գաղտնիքների մասին խորհելը նրանց մեջ արթնացրել է այն ներքին, հոգեւոր փորձառությունը, որից ծնվում է կրոնական տրամադրություն եւ «դավանող» հավատ: Այսպիսով, իսկական գիտությունը Աստծուց չի բաժանում, այլ տանում է դեպի Աստված:

Բոլորովին այլ է կիսագրագիտությունը: Այդպիսի մարդը չի կարողանում քննել եւ ճանաչել, նա ունակ է միայն հասկանալ այն, ինչը հեշտ է ու հարթ, եւ հիշել: Նա ապրում է գիտական բանաձեւերով, որից գլխում ամեն ինչ դառնում է հարթ եւ հեշտ, նա ընդունում է դա որպես «պարզություն», այդ պատճառով էլ պատկերացնում է, թե իբր ամեն ինչ հասկանալի է եւ ինքը կոչված է ամեն ինչ ուրիշներին հասկացնելու: Ահա թե որտեղից է կիսագրագետ մարդկանց այս անհափելի հավակնությունը եւ անպատասխանատվությունը՝ առանց ղեկավարության արտահայտել հարթ պարզությունը, որը ճանաչողության ղեկարին գործընթացում չեն սովորել, չկա պատասխանատվություն, չափավորություն, նրանք վերեւ չեն նայում, այլ ներքեւ, ոչ թե խորքերը, այլ շեղող դատարկության մեջ, ուր ամեն ինչ հեշտ է, թեթեւամիտ եւ անհիմն: Նրանք ոչինչ չեն ստեղծում, բայց ուրիշներից վերցնում են, փոփոխում, ընդօրինակում, ընտրում եւ կրկնում: Քիչ չեն նաեւ մարդիկ, որոնք գրքեր ընթերցելով ձեռք են բերում նման գիտելիքներ, մի գիտնականի խոսքերով՝ «նրանք կարդում են միայն նրա համար, որ իրավունք ունենան ինքնուրույն չմտածելու»: Ոչ հաճախ նրանք ընտրում են մի մարդու, ով իրենց համար դառնում է «հեղինակություն», «ուսուցիչ», «առաջնորդ»: Այդ ժամանակ նրանք հավատում են այդ մարդուն եւ նրա բանաձեւերին: Այն ամենը, ինչը չի

տեղավորվում այդ բանաձևերի մեջ նրանց համար կա՛մ ընդհանրապես գոյություն չունի, կա՛մ էլ ենթակա է վերացման: Նրանց հետ չհամաձայնողները հայտարարվում են վնասակար խաբեբաներ եւ կեղծարարներ: Այդպիսի կիսագրագետ մոլեռանդները հավատում են իրենց «ուսուցչին» նույն թեթեւամիտ անհիմնությունը, ինչպես հավատում էին ամենակարող մտքին եւ իրենց մտածած «գիտությունը»: Նյութական եւ հոգեւոր աշխարհի խորհրդավոր խորությունը նրանց համար անհասանելի է մնում, եւ նրանց բոլոր տեսակետները մարդկանց եւ բնության մասին դառնում է իրենց սնահավատության առարկան: Նրանք չեն կարող դավանել եւ կրոնին էլ վերաբերում են արհամարհանքով, թշնամաբար՝ չկասկածելով, որ դավանող մարդկանց հավատն է պատասխանատու, լուրջ եւ խորը: Ահա ժամանակակից մարտնչող անաստվածությունից աղբյուրը:

Բայց ինչպե՞ս վարվի փնտրողը եւ չգտնողը:

5. Հավատքի ակունքը

Այսպիսով, գիտությունն ու հավատն իրար չեն բացառում: Մի կողմից որովհետեւ դրական գիտությունը, եթե կանգնած է բարձրության վրա, չի ընդարձակում ո՛չ իր ծավալը, ո՛չ էլ ճշտությունը եւ ընդհանրապես չի փորձում դատել հավատի առարկաները՝ ոչ դրականորեն («Աստված կա», «մարդու կյանքը բարձրագույն, սուրբ իմաստ ունի») ոչ էլ բացասաբար («Աստված չկա», «Մարդը կապիկից առավել չէ»): Նրա սահմանը զգայական փորձն է, մեթոդը՝ բոլոր երեւույթները բացատրել բնական օրենքներով եւ ձգտել ապացուցել բոլոր դատողությունները: Այն հիմնվում է այդ փորձի եւ մեթոդի վրա՝ չհամոզելով որ դրանք բոլորը համապարփակ եւ սպառիչ են, բայց եւ չմերժելով, որ իրականությունը կարելի է հասնել այլ շրջանում, ուրիշ փորձի եւ մեթոդի օգնությամբ⁹:

Մյուս կողմից՝ իսկական հավատն աճում է հենց այդ ուրիշ փորձից եւ ընթանում է իր հայրուկ ճանապարհով (մեթոդով)՝ չներխուժելով գիտության ոլորտ, դուրս չմղելով եւ չփոխարինելով նրան:

Նա, ով ենթադրում է, որ հավատը կամայական, անլուրջ ու անպատասխանատու է եւ որ դավանել կարելի է միայն առանց հիմնվելու անհիմնին, հորինվածին, չարաչար սխալվում է, եւ այդ սխալն առաջ է գալիս միամտությունից: Նա, իհարկե, երեւակայում է, թե ինքը լավ գիտի, հասկանում է՝ ինչ է մարդկային փորձը, ինչ են նշանակում հիմնավոր-

⁹ Մեթոդը հունարեն բառ է եւ բառացիորեն նշանակում է «ուղի ինչ-որ բանի հետեւից», «ճանապարհ դեպի հայտնի նպատակ»:

վածությունն ու ճշմարտացիությունը: Իրականում նա չգիտի եւ չի հասկանում, ու հենց դրանում է նրա միամտությունը: Դրա համար պետք է նա մեկ անգամ համոզվի, որ ինքը չի հասկանում եւ հրաժարվի իր նախապաշարումներից՝ հետ վերցնելով բոլոր դատողությունները:

Իրականում մարդկային փորձն ավելի լայն, հարուստ ու տարբեր է, քան պատկերացնում են նյութապաշտներն ու անաստվածները: Երբ նրանք խոսում են այդ մասին, պատկերացնում են զգայական փորձը, որը մարդուն տրվում է արտաքին զգայարանների միջոցով (տեսողություն, լսողություն, գիտակցություն եւ այլն) եւ մոտք է բացում դեպի նյութական աշխարհ: Մարդը, որը կառչել է բացառապես զգայական զգացողություններին (սենսուալիստ) եւ լուրջ է ընդունում միայն այն, ինչ նրանք իրեն բերում են (իսկ նրանք իրեն ասում են միայն արտաքին, տարածաչափական իրերի, այսինքն նյութականի մասին,), ինքն էլ չնկատելով՝ դառնում է նյութապաշտ:

Նյութապաշտը կողմնակից է փորձի միակ սկզբնաղբյուրին, նա հավատում է միայն նրան, օգտվում է միայն նրանով, արտաքին զգացողությունները ստեղծում են այդ սկզբնաղբյուրը: Դրա հետեւանքով նյութապաշտը տարբերվում է իր փորձի միակողմնությամբ, սահմանափակվածությամբ, խղճուկությամբ: Դա չի նշանակում, որ գործնականում նա չփվում է միայն արտաքինի, զգայական ընկալումների հետ, այնպես, որ նա կարող է միայն տեսնել, լսել, հոտոտել, շոշափել եւ ունենալ համային ազդակներ. ո՛չ, նա ստեղծում է իր համար հոգեւոր այնպիսի կողմնորոշում, ասես գոյություն չունի ուրիշ այլ փորձ: Նա ապրում եւ մտածում է՝ ասես իր փորձում չկա որեւէ ոչ զգայական բովանդակություն, ասես ապացուցել եւ հիմնավորել կարելի կլինի միայն զգայական ընկալումների օգնությամբ եւ միայն նյութական առարկաների շրջանում: Նա սովոր չէ պտտվել այլ փորձի եւ այլ առարկաների շուրջը: Նա ասես մեկընդմիջտ կառչել է իր մարմնից եւ մասերի ցուցադրությունից, վստահել է նրանց, հավատացել է, իսկ հետո համոզել իրեն, որ ո՛չ ինքը, ո՛չ էլ մյուսները մոտք չունեն այլ բաների մեջ: Նրա ուշադրությունը, հետաքրքրությունը, ցանկությունը, գործունեությունը ուղղված են արտաքինին, կարելի է ասել, որ նա «կրկնակի շփոթված» է (կարեւորում է արտաքինը): Եվ եթե նա տեսնում է մարդու (ուշադրություն է դարձնում ներքինին, ներքին ոչ զգայական աշխարհին), ապա անկարող է հասկանալ նրա էությունը, հավատալ նրա խոսքին: Նա հայտարարում է նրան հնարող, երեւակայող եւ խաբեբա:

Իսկ ցանկացած հմուտ մտածող առանց դժվարություն կարող է ապացուցել այդպիսի միամիտ եւ ինքնավստահ նյութապաշտին, որ նա որոշված սխալ է, քանի որ ամեն ինչ համընկնում է նրա փորձի միակողմանի խեղճությունը, կամ ավելի կոնկրետ, չցանկանալ այն փոխել եւ լրջորեն ընդունել այլ փորձ, առանց որի ինքը չի կարող շրջանցել: Նյութապաշտները, ինչպես եւ բոլոր մարդիկ, ունենում են ոչ միայն մարմնավոր, այլեւ հոգեւոր իրավիճակներ, եւ այդ հոգեւոր իրավիճակներից շատերը տալիս են նրան ոչ զգայական փորձ եւ նրա համար բացահայտում են ոչ զգայական առարկաներ: Անմտություն է եւ վտանգավոր փակել աչքերը այս բազմապատկեր եւ հարուստ փորձառություն առջեւ, կատարելագործել սեփական ցածր հնարավորությունները եւ հրաժարվել, մինչեւ անգամ ժխտել բարձր: Առավել հիմարություն եւ վնասակար է փորձել այլ մարդկանց համոզել այդ խեղճությունը կամ ստիպել նրանց այդ քաղաքական պարտադրանքով, ինչպես դա անում են կոմունիստները՝ ընդգրկելով նյութապաշտական դասավանդումներ դպրոցներում եւ սոցիալական առավելություն տալով անաստվածներին եւ մարտնչող նյութապաշտներին:

Գործնականում զգայական զգացողությունների շարքում մարդուն տրված են նաեւ այլ, անսահման բարի, նրբանկատ եւ խորիմաստ փորձի սկզբնաղբյուրներ: Յուրաքանչյուր անհատի, մի ամբողջ սերունդի եւ ազգային մշակույթի ճակատագիր կախված է նրանից, թե ապրո՞ւմ են մարդիկ այդ փորձով, կարողանո՞ւմ են գնահատել, զարգացնել եւ ստեղծագործաբար օգտվել նրա սկզբնաղբյուրներից եւ այլն: Ժամանակակից հոգեւոր ճգնաժամը, որ վերապրվում է մարդկանց կողմից, բացատրվում է նրանով, որ մարդկությունը արդեն մի քանի սերունդներ արհամարհում է այդ փորձի սկզբնաղբյուրները եւ հեռացել, դադարել է օգտվել դրանցից. կուրացած բնագիտության եւ տեխնիկայի հաջողություններից, սառած կրոնական կյանքի խորությունների նկատմամբ՝ այն ամբողջությամբ (կամ համարյա ամբողջությամբ) վստահեց զգայական զգացումներին եւ նրանցից ծագող սկզբունքներին եւ փորձառությանը: Դրա արդյունքում նոր ժամանակների մարդիկ հմտացել են նյութական բնության ուսումնասիրության եւ տեխնիկական հայտնագործությունների մեջ եւ հոգեւոր փորձի, հոգեւոր ակներեւության, հոգեւոր կարողությունների հարցերում աննկատելիորեն հայտվել են մանկական անօգնական վիճակում: Այս ճգնաժամը միայն մեկ միջոցով կարելի է հեռացնել՝ վերադառնալ հոգեւոր փորձի այն բարի եւ մաքուր սկզբնաղբյուրներին, արթնացնել այն եւ նրանցով ստեղծագործաբար տոչորվել:

Մարդը չի կարող ապրել միայն զգայական ընկալումներով, միայն նրանցից ելնելով եւ սահմանափակվել նրանցով: Հնարավոր է՝ դա հասանելի է պարզագույն եւ ստորին կենդանիներին, բայց, օրինակ շներն ու ձիերը, անկասկած, կանգնած են ավելի բարձր մակարդակի: Մարդուն, բացի մարմնական զգացողություններից, բնորոշ են նաեւ զգայական զգացողությունները, երեւակայության ուժը, կամքը ու մտքի էներգիան: Անշուշտ, նա կարող է արհամարհել այդ իրավիճակները, այսպես ասած, ներքին գործելակերպը եւ հասցնել դրանք հայտնի նվազագույնի, նմանվելով կենդանիներին, որոնց մոտ գերիշխում են զգայական զգացողությունները եւ մարմնական պահանջները: Մարդը կարող է նաեւ իր հոգու այս բարձրագույն պահանջները դարձնել հասարակ զենք սեփական մարմնական կարիքների եւ պահանջների համար, այսինքն ոչ այնքան ապրել նրանցով, որքան չարաշահել դրանք: Բայց եթե նա հայտնվի այդ ճանապարհին, դրանից կառաջանա միայն մեծագույն կարիք, բարբարոսություն եւ գոհճիկություն: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ այդ արհամարհված եւ լքված հոգեւոր ուժերը չէին դադարի ապրել եւ գործել նրա հոգում, այլ կվարեին ոչ մաքուր կյանք եւ կհրապուրեին հոգին կործանիչ ճանապարհներին, քանի որ գործիքը, որը չեն մաքրում, անուշադրություն են մատնում եւ չարաշահում են, միշտ դառնում է վնասակար եւ վտանգավոր:

Իհարկե, կարելի է արհամարհանքով վերաբերել զգացմունքային կյանքին, օրինակ՝ սիրուն, ուրախությանը, երախտագիտությանը, հարգանքին, բարեգործությանը, պատվին եւ հայրենասիրությանը, եւ մերժել այդ ամենն իբրեւ «սենտիմենտալություն», բայց դրանից հոգեւոր զգացմունքները չեն անհետանում, նրանք դառնում են կոպիտ, չար, անմաքուր եւ տհաճ, այսինքն՝ հոգեպես եւ մարմնապես վտանգավոր, իսկ հոգեւոր՝ աղետալի: Նրանք կկառչեն վատ բովանդակությանը, եւ մարդկային հոգին կլցվի ատելությամբ, նախանձով, չարությամբ, գոռոզությամբ եւ վրեժխնդրությամբ:

Ճիշտ նույն ձեւով «մերժված եւ լքված» երեւակայության ուժը չի վերանում եւ չի ընդհատում իր կյանքը, ընդհակառակը, սանձարձակվում է եւ հանձնվում ամենահիմար, կոպիտ ու նվաստացուցիչ կենսական բովանդակությանը: Նա ձգտում է ամաչկոտ, անճաշակ, չար պատկերներ եւ հիանում է դրանցով եւ կուրորեն, անտարբերությամբ է անցնում անարատ մաքրության, բարության, աստվածային գեղեցկության կողքով: Մարդիկ, ովքեր իրենց երեւակայությունը չեն ուղղում բարձրին, ոչ զգայական բովանդակությանը, դառնում են բարոյական ոչնչության գերիններ եւ իմաստուն Հերակլիտեսի խոսքերով՝ ամբողջ կյանքում «հիանում են կեղտով»:

Այդպիսի ճակատագիր է սպառնում մարդկության կամքին, եթե այն դառնա հոգեւոր-ինամագուրկ եւ բարոյապես սանձարձակ. նա կսկսի ծառայել մարդու ներքին գայլին եւ կդառնա նրա կատաղի գործիքը: Անդաստիարակ, չբավարարված, անբարենպաստ կամքը բոլոր խարդախ, չար եւ հանցավոր արարքների աղբյուրն է երկրի վրա: Սրան ի պատասխան մարդը, իհարկե, կարող է պնդել, որ այս բոլոր հասկացություններն ու միջոցները իր համար ոչ մի իմաստ չունեն: Բայց այդ պատասխանը պարզապես դատարկ ձեւ է նրա բերանում. հենց որ ուրիշ խարդախություն, ուրիշի չարությունն ու հանցանքը ընկնի նրա գլխին, միանգամից կզգա, թե ինչ են նշանակում այդ գաղափարները եւ կսկսի տանել ուրիշի գայլին՝ մոռանալով, որ ինքը վաղուց արդեն բաց էր թողել իր սեփականը:

Նմանապես մարդու մտածողությունը մշակույթ է ստեղծում ոչ այն ժամանակ, երբ կառչում է զգացածին եւ նյութականին, որպեսզի ուղղակի «զննի» նրա դրսեւորումները եւ մտովի «վերծանի» (վերլուծի) դրանք: Դրանից ոչ մի գիտություն չէր ծնվի, քանի որ գիտական ճանաչողությունը անհնար է առանց տրամաբանական մտածողության (որը բացարձակապես չի զգացվում), ինչպես նաեւ առանց բարոյակիրթ կամքի եւ անզգա կանխազգացումների... Մարդու մտածողությունը միայն այն ժամանակ է բարձրության վրա, երբ կարողանում է որոշակի զգայականից վեր բարձրանալ դեպի թեւավոր եւ ինտուիտիվ հագեցած վերացում, կենտրոնանալ հոգեւոր բովանդակության վրա, ապրել նրա մեջ, զննել եւ ճանաչել դրանք:

Այս ամենը նշանակում է, որ արտաքին (զգայական) փորձից բացի մարդուն տրված է նաեւ ներքին (ոչ զգայական) փորձ: Եվ ահա այս ներքին, հոգեւոր փորձն էլ հենց ճշմարիտ աղբյուրն է հավարի, կրոնի եւ ընդհանրապես բոլոր հոգեւոր մշակույթների: Դաստիարակել մարդուն՝ նշանակում է ամենի ինչից առաջ արթնացնել նրա մեջ այս հոգեւոր ապրումները եւ մուտք բացել դեպի այդ հոգեւոր փորձը: Միայն այդ փորձով մարդը կարող է հասկանալ, թե ինչ է սերը, որն է նրա խորությունն ու ուժը եւ ինչու է նրա սրբազան նշանակությունը: Միայն այստեղ նա կսովորի տարբերակել լավը վատից, կլսի իր խղճի ձայնը, կընկալի պատիվի, ազնվության եւ ծառայության նշանակությունը: Միայն այս ոլորտում նա կարող է տեսնել գեղարվեստականությունն ու հրաշալի արվեստը, դաստիարակել ճաշակ եւ զարգացնել գեղեցկության իր ընկալումները: Միայն հոգեւոր փորձը կարող է բացահայտել ճշմարիտ գիտությունը, ակնհայտությունը եւ ապացույցները եւ թե ինչումն է գիտական մշակույթը, գիտնականի արժանապատվությունը:

Հոգեւոր փորձի միջոցով մարդը հաղորդակցվում է աշխարհի աստվածային տարրերին եւ կենդանի շփման մեջ է հայտնվում Աստծո հետ: Այստեղ ծնվում է կրոն եւ եկեղեցի:

Անտեսելով հոգեւոր փորձը՝ մարդը բացառում է այդ ամենը: Նա ասես ինքն իրեն հոգեւոր աչքեր է ամրացնում եւ հանձնվում կուրուլթյանն ու խայտառակությանը: Նա տեսնում է միայն արտաքինապես տեսանելին եւ գոհանում է նրանով, ինչ դարձնում է իրեն դատարկ, վերացարկված համակարգի: Կյանքի խորութիւնն ու առեղծվածները հեռանում են նրանից եւ՝ արտաքին աշխարհից, եւ՝ սեփական հոգուց: Նա մոլորվում է ճանապարհներում այնքան ժամանակ, մինչեւ գլխով հարվածի այն հոգեւոր օրենքների գրանիտե պատին, որոնք ինքը մերժեց, կամ էլ քանի դեռ չի հայտնվել այն հոգեւոր արգելքների անդունդում, որոնք մինչ այդ ծաղրում էր: Քանի որ հոգեւոր օրենքներն ու արգելքները միակցում են բոլոր մարդկանց, այդ թվում նաեւ նրանց, ովքեր մերժում են դրանք կամ ծաղրում: Մարդուն տրված է դրանք մերժելու եւ ոտնահարելու ազատութիւն, բայց դեռ երբեք մարդը կամ ժողովուրդը, որ ընթանում են այդ ճանապարհով, երկրի վրա չեն վարել արժանապատիվ, ստեղծագործական եւ հրաշալի կյանք, ընդհակառակը նրանք բոլորը հոգեպես նահանջեցին, ընկան հասարակական անկարգութիւնների եւ խառնաշփոթի մեջ եւ անհետացան հոգեւոր չկայացման մեջ:

Միայն հոգեւոր փորձն է բացում մարդու մոտաքը դեպի սեր, խիղճ, պարտքի զգացում, իրավունք, արդարութիւն եւ պետականութիւն, արվեստ եւ գեղագիտական գեղեցկութիւն, աշալրջութիւն գիտութեան մեջ, աղոթքում եւ կրոնում: Միայն այն կարող է մարդուն ցույց տալ, թե որն է իրավամբ նրա կյանքում գլխավորն ու արժեքավորը, միայն նա կարող է մարդուն տալ այնպիսի բան, որի համար կարելի է ապրել, արժե գոհոթիւնների գնալ, պայքարել եւ մեռնել, միայն նա կարող է մարդու համար բացահայտել իսկական եւ միակ կրոնական հավատալիքի առարկան: Անհրաժեշտ է, որ մարդն իր հոգեւոր աչքերով տեսնի այն, ինչին դաժանելու է, որ նա իրավացիորեն փորձի եւ իմանա Աստծո աստվածայինը եւ կառչի նրանից ազատորեն եւ ամբողջութեամբ, ոչ թե ուրիշներին լսելով, հոգնածութիւնից եւ հիասթափութիւնից, ոչ էլ ուրիշի իշխանութեանը վստահելուց, քանի որ լուրերը փոխվում են, հոգնածութիւնն անցնում է, իսկ ուրիշի իշխանութիւնը կարող է ընկնել: Մարդուն հավատքի քար է պետք, որը միշտ նրա հետ կլինի եւ՝ ավագոտ անապատում, եւ՝ ձնաբքում, անանցանելի անտառներում, մենախցում եւ համընդհանուր զրպարտութ-

յան միայնակությունը եւ չարությունը մեջ: Մի քար է պետք, որը միշտ կարող է ընկալվել որպես ամուր հիմք եւ կանգնել նրա վրա որպես հաստատուն սյուն: Մարդուն անհրաժեշտ է ակնհայտություն լույս, նման անկեղ մորենուն, որ կվառվի հենց նրա մեջ, որից ինքն էլ կարողանա բոցավառվել: Մարդուն անհրաժեշտ է անսպառ եւ իրեն ներքնապես հասանելի լույս: Այդ լույսի աղբյուրը մեկն է՝ հոգեւոր փորձը, որտեղ մարդուն բացահայտվում է Աստծո տեսությունը: Այստեղից էլ բոլոր ճշմարիտ, «գավանող» հավատները: Սա մարդկային կյանքի առաջին եւ բարձրագույն ուժն է, որ հնարավորություն է տալիս կյանքի եւ մահվան միջոցով ազատ վայրէջք կատարել: Միայն այստեղ մարդը կարող է գտնել իր Աստծուն եւ Տիրոջը եւ միավորել իրեն նրանց հետ սիրով ու հավատարմությամբ:

Միայն այդ ներքին հոգեւոր փորձն է մարդապատկեր գոյությունը դարձնում իսկական մարդ, այսինքն՝ հոգեւոր անհատ՝ սուրբ կենտրոնով, յուրահատուկ բնավորությամբ, հոգեպես ստեղծագործելու ընդունակությամբ եւ հոգով լցնում համընդհանուր կյանքը, ազատությունը, ընտանիքը, հայրենիքը, պետությունը, մասնավոր սեփականությունը, գիտությունն ու արվեստը: Որովհետեւ այս ամենի վերջնական հիմքը, բոլոր հոգեւոր մշակույթների ստեղծագործական սկզբնաղբյուրը մեր մեջ գտնվող Աստվածայինն է՝ տրված մեզ կենդանի եւ բարեգործ Աստծո կողմից, մեզանից ընկալված իբրեւ սիրո եւ հավատի հետեւանք, իրականացված մեր կողմից որպես կյանքի ամենագլխավոր եւ թանկարժեք որակ:

Այլ խոսքով՝ ամբողջ հոգեւոր մշակույթը բխում է սրանից եւ շնորհիվ այն բանի, որ մարդն իրեն չի սահմանափակում զգայական-արտաքին փորձով, չի տալիս իրեն ոչ բացառիկ կամ գերիշխող նշանակություն, բայց, հակառակը, հոգեւոր փորձը ճանաչում է հիմնական եւ առաջնորդող, նրանով ապրում է, սիրում, հավատում եւ զնահատում բոլոր առարկաները, եւ, հետեւաբար, նրանով է որոշում նաեւ զգայական փորձի վերջնական իմաստը, արտաքին բարձր նպատակը, այսինքն՝ նախ «իր ներսում» ստանում է Աստվածային սկիզբը, ապա այն ներակայացնում իբրեւ ամբողջ արտաքին կյանքի առաջնորդություն:

Հոգեւոր փորձի եւ կրոնական հավատի ամենախորը եւ ամենակարող աղբյուրը սերն է:

Թարգմանությունը՝
Լիլիթ Հակոբյանի, Ագնիվ Հակոբյանի

